

Odraz revolúcie v jazyku

JÁN HORECKÝ

Jazyk je ideologická nadstavba fyzicko-materiálnych vzťahov medzi ľuďmi; v jazykovednej teórii i praxi ho teda treba chápať ako produkt výrobných síl, ľudskej činnosti a skúmať ho vždy vo vzťahu k vývinovému štádiu tej spoločnosti, ktorej slúži ako najdôležitejší dorozumievací prostriedok. Tieto vzťahy medzi jazykom a daným spoločenským zriadením sú, pravda, veľmi složité a spleťté, pretože odrazy predchádzajúceho spoločenského zriadenia nevymiznú z jazyka spoločnosti, vybudovanej na základe pokrokovejšieho zriadenia, súčasne s nastolením tohto nového spoločenského poriadku. V jazyku daného spoločenstva sa niekedy aj veľmi dlho udržuujú prežitky minulých etáp spoločenského vývinu v podobe archaizmov, zastaralých slov, výrazov a foriem, najmä ak sa prestavba spoločnosti nevykoná hneď až do posledných dôsledkov.

Okrem týchto skutočností treba mať pri posudzovaní vzťahu jazyka a spoločenského zriadenia na mysli ešte aj povahu samého jazyka, z ktorej vyplýva, že jeho najpohyblivejším a zmenám najviac i najrýchlejšie podliehajúcim prvkom je slovník, kým tvaroslovie a skladba podliehajú zmenám v miere oveľa menšej a menej badateľnej, hláskoslovie ešte menej. Napokon neslobodno pri skúmaní zmien v jazyku zabúdať ani na také dôležité okolnosti, akými sú napr. čoraz živší medzinárodný styk s príslušníkmi rôznych jazykov, najmä však s príslušníkmi jazykov blízkych, a tu zase predovšetkým s príslušníkmi rovnakých spoločenských zriadení. V našich sú-

vislostiach treba tu zdôrazniť najmä skutočnosť, že ruština, jazyk spoločnosti, ktorá najviac pokročila na ceste ku komunizmu, je jazyk slovanský práve tak ako slovenčina.

Najväčšie a najbadateľnejšie zmeny v slovenčine, chápané ako odraz revolúcie, sú teda, ako sme už povedali, predovšetkým v jej slovnej zásobe. Pre každý nový pojem, pre každú novú vec, ktorých je veľké množstvo práve pri základnej prestavbe spoločnosti, akú teraz prežívame, treba mať hneď napodrúdzi aj nové pomenovanie. Je pochopiteľné, že pri tejto prestavbe, ktorej začiatkom u nás je februárové víťazstvo pracujúcich, bude sa najviac nových slov vyskytovať práve v oblasti filozoficko-politickej a sociálno-ekonomickej.

Zaujímavé však je, že hoci veľkým vzorom pre našu cestu k socializmu je cesta sovietska a že prekladanie sovietskej literárnej tvorby všetkých odvetví znamená neobyčajne plodný prínos do našej kultúry, predsa sa len pomerne zriedka stretávame so slovami, ktoré by boli prevzaté priamo z ruštiny. Rusizmov u nás nie je mnoho. Výnimku tvoria, pravdaže, také slová, pre ktoré u nás ani niet zodpovedajúcich vecných zariadení, ktoré by bolo treba pomenovať domácim slovom. Máme tu na mysli také slová, ako *duma*, *narodnik*, *otzovista*, *eser*, *chvostizmus*, *komsomol*, *kolchoz*, *sovchoz* a pod. Prostredníctvom ruštiny k nám však prenikajú niektoré hybridné slová (tvorené medzinárodnou príponou k domácejmu koreňu), ako *jarovizácia*, *ozimizácia*, a niektoré medzinárodné slová s významom, aký sa im dáva v SSSR (napr. *kádre*, *kádrovník*, *brigáda*, *brigádnik*, *normy*, *mechanizácia*, *agrobiológia*, *agrotechnika*, *agrotechnik*, *traktorista*, *traktoristka* a pod.).

Zato však veľa nových slov a potrebných termínov sa tvorí (a treba poznamenať, že vo väčšine prípadov šťastne) doslovným prekladaním (tzv. kalkovaním) z ruštiny, čo je umožnené práve už spomínanou blízkosťou oboch jazykov. Patria sem napr. slová ako *preverovanie*, *previerka* (rus. *proverka*), *výstavba* (rus. *strojka*), *prestavba* (rus. *perestrojka*), *nadstavba* (rus. *nadstrojka*), *učenie* (rus. *učeniye* — vo význame „náuka, veda“, kým zasa za naše *veda* preniká ruské slovo „*nauka*“). Príklonom k ruskému typu slova bola riešená aj otázka termínu *protiklad* — *rozpor*. Popri týchto dvoch termínoch sa v posled-

nom čase ustaluje termín *protirečivosť*, utvorený podľa rus. „protivorečije“.

Mnohé slová, ktoré boli v slovenčine aj doteraz známe, dostávajú novú významovú náplň a ich výskyt sa neobyčajne rozšíril. Stačí len na ilustráciu uviesť napr. slová a termíny, ako *jednotný hospodársky plán, ústretový, súborný plán, nadplán, plán výroby, výkupu, plánovač — plánovateľ, socialistické súťaženie, osevný plán, rozdeľovňa, výkrmňa, veľkovýkrmňa, zlepšovateľ, zlepšovací návrh, strojová stanica, preškoľovací, doškôľovací, zaškôľovací kurz, výrobná, dodávková smluva* a mnoho iných, ktoré bude treba zachytiť podrobnými lexikálnymi štúdiami dennej i odbornej tlače. Mnoho nových slov, rozumie sa, súvisí aj s industrializáciou Slovenska, so zavádzaním nových druhov a odvetví výroby.

Úplne nových slov, ktoré by sa doteraz nevyskytovaly, je v dnešnej slovenčine pomerne málo. Uviesť možno napr. slovo *mládežnícky* (mládežnícke hnutie, mládežnícka organizácia) a ďalej k nemu utvorené slovo *mládežník*.

Osobitnú vrstvu nášho dnešného spisovného slovníka tvoria stále viac a viac prenikajúce slová hovorovej príchuti, ktoré sa však pomaly stávajú pevnou súčasťou normálneho spisovného slovníka. Také sú napr. slová *plenárka, všeplenárka* (miesto plenárna schôdzka, všeobecná plenárna schôdzka), *nástenka* (miesto nástenné noviny), *bleskovka* (miesto blesková, krátka zpráva, heslo), ďalej napr. *textilák, kováč, dopravák* miesto textilný, kovospracujúci, dopravný zamestnanec a pod.

Pri tvorení pomenovaní pre nové zariadenia treba často použiť niekoľko slov, čím, pravda, vzniká dlhé, ťažkopádne pomenovanie. Aby sa im vyhlo, tvoria sa s obľubou skratky, v ktorých sú jednotlivé slová zastúpené iba začiatočnými písmenami. Takéto skratky sa obyčajne hláskujú, to jest vyslovujú v podobe samostatných písmen. Patria sem napr. skratky SSSR (vyslovované esesesér — s prízvukom na poslednej „slabike“), KNV, ÚNV, JNV, ONV, MNV, KSČ, KSS, ZO KSČ, JRD, BTZ, 5 RP a pod. Niektoré sa dajú, ak sa prostredné slovo začína na samohlásku, vyslovovať ako normálne slovo: ROH, ÚRO, TOZ, SEUB, SLUK, ba často sa aj skloňujú, najmä v hovorovom jazyku. Veľmi často sa tvoria takéto nové pomenovania, chápané obyčajne ako vlastné mená, dômyselným kombinovaním začia-

točných slabík alebo určitých písmen tak, aby vznikol útvar úplne shodný s tvarom normálnych slov: *Staska, Tesla* (= technika slaboprúdová, okrem toho shodné aj s menom vynálezcu N. Teslu), *Narpa, Slovpap, Metrans, Zelovac* a pod. Okrem toho sa na tento cieľ rozličným spôsobom štylizujú základné slová (odev, obuv — *Odeva, Obuva*) alebo jednotlivé základné slová (*Tatrasvit, Slovena, Technokov, Mototechna, Kovo, Kerasklo* a pod.).

Všetky tieto spôsoby tvorenia nových pomenovaní, najmä ak ide o funkciu vlastných mien, sú dnes veľmi živé, a to vo všetkých slovanských jazykoch. Preto im jazykovedci všade venujú osobitnú pozornosť.

V oblasti slovníka je teda odraz základnej prestavby nášho spoločenského zriadenia najbadateľnejší a najživší. V oblasti tvaroslovia možno zaň pokladať azda prenikanie slovesných podstatných mien (porov. už spomenuté *učenie, školenie*) a odvodzovacích prípon *-ák, -ka* (porov. *sväzák, textilák; plenárka, bleskovka*).

Vplyv sociálnej revolúcie na jazyk treba však podľa našej mienky vidieť aj v iných oblastiach verejného života, ktoré sa nedotýkajú priamo jazykovej výstavby. Máme tu na mysli napr. snahu úradov o zjednodušenie a sprístupnenie jazyka úradných listín, vyhlášok a zákonov širokým masám, snahu vedeckých pracovníkov i novinárov podávať výsledky svojich prác všeobecne prístupným spôsobom. Ďalej tu možno spomenúť aj snahy o zvýšenie jazykovej úrovne pracujúcich vrstiev vhodnými osvetovými prostriedkami (a čiastočne aj snahy o zľudovenie pravopisu). V tomto smere nám však ešte chýbajú také účinné a všeobecne prístupné výchovné prostriedky, akými sú stĺpce dennej tlače a jazykový kútik v rozhlase a napokon aj vhodné príručky jazykovej správnosti. Odraz februárovej revolúcie sa však, dúfame, priaznivo prejaví aj na týchto úsekoch nášho života a tým sa nepriamo zase len zväčší vplyv revolučnej prestavby na široké masy a ďalej i na sám jazyk.

Treba len napokon zdôrazniť, že aj naša jazyková politika musí byť ovplyvnená a preniknutá duchom revolúcie a že musí podporovať a rozširovať tie vývinové prvky slovenčiny, ktoré sú živé a ktoré teda majú budúcnosť.

Koceľ

JÁN STANISLAV

Meno Pribinovho syna Koceľa je zapísané v niekoľkých pamiatkach. Tak ho nachodíme v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* z r. 871 (najnovšie vydal M. Kos v Lublane 1936). Tu máme tvary *Chozil* a *Chezil*, in castro *Chezilonis*.

V Evanjeliu Cividalskom sa v zápise z IX. stor. zapisuje dva razy: *cozil* na fóliu 2b a *quocili* na fóliu 14b.

V Rezne písali jeho meno *Chezul* 12. III. 861, inokedy *Chozil*, *Chezil* 876—880 (Friedrich, Cod. dipl. I, 6). Pápež Ján VIII. píše r. 873 *Gozili comiti* (ib. 11). V *Traditiones s. Emmerami* (I, kap. 23) sa uvádza *Chezil* z r. 876—887.

V gréckom Živote Klimentovom, tzv. Bulharskej legende, sostavenej ochridským arcibiskupom Teofylaktom (1094—1107) podľa staroslovienskej, dnes stratenej legendy asi z druhej polovice r. 916, sa píše *Kotzélēs* (čítaj Kocelis).

Koceľovi sa dostalo veľkej cti tým, že sa dostal do Života Konštantínovho i Metodovho, tzv. panónsko-moravských legend. V rukopise XII. stor. sborníka Uspenského Soboru sa uvádza tvar: *Kocelъ*, *Kocelju*, *Kocelъ* v VIII. kap. a *Kocelъ* v X. kap. Života Metodovho (ib. 73); *ot Kocla*; *Kocli knezъ panonskyi* v XV. kap. Života Konštantínovho podľa rukopisu z r. 1469 (ib. 62); *Kočelъ knędzъ panoneskъ*, *otъ Kočela* v tej istej pamiatke podľa rukopisu XV. stor. ruskej redakcie (ib. 29).

V Pochvalnom slove Cyrilovi a Metodovi sa tiež spomína spolu s Rastislavom a Svätoplukom *Kocelъ* v prepise ruského pôvodu, *Koclu* v prepise južného pôvodu (ib. 85, 91).

V staroslovienskej obrane slovanského písma od mnícha Chrabra sa zapisuje: *i Kocelę, knędza blatěnska Kostelę* — i Koceľa, kniežaťa Blatenského Kostela. Táto pamiatka je veľmi dôležitá, lebo zapisuje aj slovenský tvar krátkeho mena kniežaťa Rastislava *Rasticъ* a okrem toho zaznačuje slovanské meno Blatenského hradu *Blatenský Kostel*. Pamiatka vznikla v Bulharsku začiatkom X. stor. Hovorí sa v nej, že sú ešte živí tí, ktorí videli Cyrila a Metoda (M. Weingart, Texty 192). V Skazani o permskoj gramote je pokazený údaj: *i Kostelě knęzъ Blatenъskago* (Lavrov, Mat. 168). Prepisovateľ si pomýlil meno

kniežata s druhou časťou mena Blatenského hradu. V niektorých rukopisoch sú tvary *Kocelja*, *Kocle*, *Kostele* (Lavrov XLIV).

U staroruského Nestora (ok. r. 1113) sa uvádza tvar *Kocelъ*, *Kъchlovi* a zas *Kocelъ* (Lavrov, Mat. 104—6).

V neskorom prepise proložného Života Cyrilovho sa píše: *i Kostele knęze Blatskago i Lěsskago* (ib. 104).

V Ohludovej zbierke je v proložnom Živote Cyrilovom *Kostele knęze blatinskago* (Lavrov 107).

V Uspení sv. Cyrila podľa rukopisu zbierky Hilferdinga Verejnej bibliotéky je *Kócělъ knédъъ Lěšъkyi* (Lavrov 156). Prepis je z chorvátskej redakcie.

V prípisu k Životu Konštantínovmu podľa I'vovského rukopisu je *Kochu* (datív; Lavrov 37).

V jednom rukopise Pochvalného slova je: *Rostislavъ moravski, Stpolkъ turovski i Kocljakъ knjazъ panonski*. Je to neskorší prípisok k Pochv. slovu v ruskom prepise rukopisu srbského kláštora Chilandara (Lavrov, Materialy XXIV. a pod. na str. XXVI). V chilandarskom origináli takýchto prípisov niet (Lavrov XXVI.).

Meno *Kocel* vysvetľoval v ostatnom čase Rajko Nahtigal v štúdii *O imenu panonskoslovenskega kneza Koclja* (Slovenski jezik II, Ljubljana 1939, str. 1—14). Tu sa uvádza obsah literatúra.

Vynikajúci slavista V. Jagić (*Entstehungsgeschichte*, 2. vyd. v Berlíne 1913, 480) vysvetľoval toto meno zo sloviančiny. Za slovanské ho pokladal aj Fr. Grivec v knihe *Slovenski knez Kocelj* (Ljubljana 1938, str. 226—227).

Za nemecké pokladal toto meno W. Schmid v *Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlung der Steiermark* (Zeitschrift des histor. Vereines für Steiermark XVIII, 1, Graz 1922, str. 31). Píše, že Pribina ako priateľ nemeckej kultúry dal svojmu synovi nemecké meno a že výklady zo sloviančiny sú nedostatočné (cituje Nahtigal na str. 10 v pozn.).

Za nemecké ho pokladali okrem iných aj M. Weingart (sborn. *Ríša Veľkomoravská*, 2. vyd. v Prahe r. 1935, str. 330—332), D. Rapant v štúdii *Pribynov nitriansky kostolík*

(Elán XII, Bratislava 1941, č. nov.-dec.) a tak isto aj R. Nahtigal v uvedenej štúdii.

Za slovenské som pokladal toto meno vo svojom diele *Slovenský juh v stredoveku* (II, 262—263).

V. Jagić poukazoval na to, že v srbochorvátčine a slovinčine je obecné meno *kocel*, *kocelj*. Významy sú: 1. možno 'chvost', ale nie je to isté (doklady sú zo XVII. stor.), 2. 'vrkoč niže pása', 3. 'koniec', 4. 'kamenec', 'liadok' (v južnom Srbsku, v Dalmácii; *Rječnik jugoslav. akad.*). V tejto súvislosti sa uvádzalo aj slovin. slovo *kocen* 'kapustný hlúb'.

M. Weingart vraví, že juhoslovanské mená, ktoré zvukom pripomínajú Kocelovo meno, nehodia sa svojím významom na to, aby sme z nich odvodzovali meno kniežacieho syna a dediča zeme. Boly by to, dodáva, skôr posmešné prezývky. Tieto slová, zdá sa, treba osobitne rozoberať.

R. Nahtigal (13) správne pripomína, že sa pri vysvetľovaní mena *Kocel* priveľa dbá len na juhoslovanský jazykový materiál a skoro sa zabúda, že jeho nositeľ bol predsa Slováč. Nahtigal pokračuje a hovorí, či nie sme preto oprávnení sa pýtať, či azda nie je možnosť výkladu zo západnej slovančiny, či v *c* nie je západoslovanská zmena *tj* v *c*. Hovorí, že tak ako u Slovincov — a dodávam, že aj u Slovákov — je známe priezvisko *Maček*, tak by aj u Slovákov mohla byť odvodenina *Kocúr* alebo nejaká iná odvodenina z **kotj* > *koc*; *kocúr* totižto, vraví Nahtigal, predpokladá ako augmentatívum a gramatickú motio femininum **kotja* > *koca* (rovnako ako *kočka* za **kocka* a i.).

Nahtigalovi však najviac prekáža sufix *-blb*, ktorý pokladá za nemecký. Tento sufix a nemecké meno *Chezil-Chazil* ho presviedčajú, že meno je germánske.

Sufix *-blb*, resp. *-blb*, je slovanský a indoeuropský. Poukázal som na to už v citovanom svojom diele. Tvorila sa ním zvieračie mená. Už Nahtigal uviedol všeslovanské príklady na *-blb*: *orblb*, *kozblb*, *vyžblb*, *pětblb* (kohút) a aj staré vypožičané slovo *osblb*. K týmto by sme mohli prijať sloven. *vrábeľ* (porov. sloven. miestny názov *Vráble* a priezvisko *Vrábeľ*), poľ. *wróbel*, sloven. *sysel*, čes. *sysel*. W. Schulze (Jagičov sbor-

nik, Berlín 1908, 343 a n.) študoval mená s týmto sufixom v indoeuropejských jazykoch a spozoroval, že sa týmto sufixom označuje vzťah 'veľký' a 'mnoho' (koza oproti *kozьlь* a i.) a hovorí, že ak sa nemýli, je tu augmentatívne tvorenie.

Nazdávame sa po rozličných výkladoch, že R. Nahtigal bol na dobrej ceste, keď vychodil zo základu ženského rodu **koťja*, za ktorý by v slovenčine bol tvar *koca*. K tomuto ženskému podstatnému menu sa vytvoril tvar pre mužský rod pridaním sufixu *-úr*: *kocúr*. Sufix *-úr* je dodnes živý, napr. na strednom Slovensku sa žriebä mužského rodu volá *hačúr*; stredný rod je *hača*. V slovenčine základné podst. meno *koca* neexistuje, ale len odvodený tvar *kočka* 'mačka' s príslušným tvarom mláďaťa *koča* 'mača' a jeho adj. *kočací* 'mačací' (Trenčianska, údolie Bebravy a i.); v stredosloven. nárečiach dnes máme slovo *mačka*, ku ktorému sa prítvára pre mužský rod aj *máček*. Rovnaký proces mohol nastať pri podst. mene *koca*, ku ktorému sa sekundárne prítvoril tvar na *-úr*: *kocúr*. V ruštine je *kot* 'kocúr' a *koška* 'mačka', v češtine *koťě* 'mača'. V cirk. slovan. bolo *kotьka*, *koteľa* (!), *koturь* (zvíra?) (E. Berneker, SEW 589).

K základu *koc-* mohol celkom dobre pristúpiť sufix *-ьlь*, resp. *-ьlь*: *kocьlь*, *kocьlь*. Takto utvorené meno dobre zapadlo do zvieračích mien typu *vrábeľ*, *syseľ* atď.

Meno *Kocьlь*, *Kocьlь* nie je potupné. Základ i tvorenie je v ňom podobné ako v latinskom *Catulus*, *Catilina*.

V nemčine je meno *Chezil*, *Chazil*. Preto si nemeckí činitelia a najmä pisári ľahko zamenili slovanské meno nemeckým.

Meno *Koceľ* sa od západných Slovanov, resp. panónskych Slovákov, rozšírilo aj k južným Slovanom. Svedčia o tom mená obcí v Juhoslávii: *Kocelj* dva razy, a to v zetskej a šumadijskej oblasti, mesto *Koceljevo* v drávskej oblasti, *Koceljevići* pri Dubrovniku. V Dubrovniku je aj priezvisko *Kocelj*. Všetky tieto miestne názvy vznikli z osobného mena a to podľa utvorenia prisvojovacích príponami za feudálnych čias.

Aj v Čechách sú miestne mená *Kocelovice*, *Koclov*, ktoré patria do tej istej doby.

Nie je nič čudného, že slovenské meno sa rozšírilo k južným Slovanom, lepšie k Chorvátom a azda čiastočne k Srbom(?).

Styky medzi panónskymi Slovanmi, t. j. predkami dnešných Slovákov, a Chorvátmi, Slovincami a Bulharmi v IX. stor. boli živé. Aj v Evan. Cividalskom máme doklad na to, že Pribina so svojimi ľuďmi bol na púti v severnom Taliansku s chorvátskym kniežaťom Trpimírom a jeho družinou. Viac o tom píšem v štúdií *Najstaršie styky Slovákov s južnými Slovanmi* (Grivcov sborník. Acta Acad. Velehrad. Olomouc 1948, 257—261).

Tieto staré styky sa prejavujú aj inde v jazyku. Tak slovo *polazník* prešlo k nám cez Panóniu z chorvátsko-slovinskej oblasti. Rovnako je to so slovom *oblok*. Tvar *cirkev* s -i- ide od Istrie cez západné Chorvátsko a východné Slovinsko na oblasť stredného Slovenska — v stredoveku po Malé Karpaty — a odiaľto do starého Poľska.

Nie je teda nič čudného, keď meno *Koceľ* preniklo od severu na juh. Živá výmena kultúrnych hodnôt tu zrejme bola. S ňou putovaly aj slová.

Z cirkevnoslovanských dokladov, ktoré sme tu uviedli, je zaujímavé, že v Rusku sa zapisujú *Kočelъ*. To je v súhlase s ruským hláskoslovným procesom pri praslovan. *tj*, za ktoré je tu č. Môže to byť len náhodná obmena prepisovateľov staršieho textu. Môže to však byť aj prispôsobenie ruským tvarom tohto mena. V SSSR totižto sú obce *Kočeľej*, *Kočelajevo*, ba aj *Kočur*. Tu je ten istý jazykový proces ako pri našom mene *Kocъlbъ*, *Kocъlbъ*, lenže tu vzniklo č za *tj* podľa ruských vývinových zákonov.

V srbochorvátčine by tu musel byť tvar *Kočal*, *Kočel*, neskôr aj *Koč-*. V Hercegovine je naozaj obec *Kočela*; či patrí sem, nevieme s bezpečnosťou povedať. Ruské mená sú však jasné. Ruské osobné meno *Kočel* odpovedá presne slovenskému, resp. západoslovanskému menu *Koceľ*.

W. Schmid a M. Weingart vyvodzovali z domnele nemeckého mena Pribinovho syna závery o kultúrnej a politickej orientácii kniežaťa Pribinu. D. Rapant sa nazdával, že najpravdepodobnejším vysvetlením by tu bolo, že Pribinova žena bola nejaká Nemka (Bavorka) vyššieho pôvodu, z bližšieho alebo aspoň ďalšieho príbuzenstva alebo aspoň priateľstva Adalramovho, t. j. toho arcibiskupa, ktorý posvätil Pribinov kostol v Nitre. D. Rapant píše: „Kostolík bol postavený a vysvätený pre Pri-

bynovu ženu a jej kresťanskú družinu. Táto bavorská šľachticná bola by teda prvou známou predchodkyňou žien, ktoré ako neskôr česká Dúbravka* alebo bavorská Gizela svojím nežným zjavom stoja pri počiatkoch kresťanstva v krajinách svojich mužov v našom susedstve.“

Vo svojej štúdii *Slovienska liturgia na Slovensku...* (Historica Slovaca I—II, 1940—41, 6, 7) som poukazoval na to, že staroruský Nestorov letopis pri reči a posolstve do Carihradu, ktoré žiadalo slovanských kňazov, spomína Rastislava i Svätopluka, ba aj Kocel'a. Upozorňoval som aj na to, že bula Hadriána II. z r. 869 je adresovaná Rastislavovi, Svätoplukovi a Kocel'ovi. Nestor výslovne hovorí, že všetky tri kniežatá poslali posolstvo do Carihradu. Predpokladal som preto poradu kniežat, po ktorej sa posolstvo vyslalo. Išlo mi vtedy o to, že aj Svätopluk bol na porade a že s jeho súhlasom išlo posolstvo do Carihradu.

K tomu napísal Ota Poláček v článku *Metropolitné sídlo sv. Metoda a Nitra* (Hist. sborn. IV, T. Sv. Martin 1946, str. 284): „Nemožnosť spoločnej porady a akcie napr. s Kocel'om dokazujú historické skutočnosti. Kocel', jeho meno je nemecké (odkazuje na Weingartov výklad v sborníku Ríša Veľkomoravská 331), jeho matka bola Nemka (odkazuje na uvedenú štúdiu D. Rapanta), otec jeho Pribina bol vždy verným vazalom Nemcov...“

Od týchto kombinácií sa vráťme k reči jazykových svedectiev.

Nemecké *ch* náš jazyk preberal obyčajne ako *ch*: *kuchyňa* zo starohornonem. *kuchīna*; kým sme nemali *h*, náš jazyk substituoval ním aj cudzie, nemecké *h*: *chyža* zo stnem. *hūs*, *chvíla* zo sthn. *hwīla*.

Keby *Kocelb* pochodilo z nem. *Chazil*, čakali by sme na začiatku *Ch-*. Z nem. *Chezil* nemôže byť slovan. *Kocelb* s *-o-* za *-e-*.

Ako znelo meno tohto kniežata, poznávame najlepšie zo slovanských prameňov a zo zápisov v Evan. Cividalskom. Slovan-ské zápisy všetky majú na začiatku *Ko-*. Treba vyzdvihnúť najmä tvary v najstaršom zápise Života Metodovho z XII. stor.

* Správny tvar je *Dobravka*. O tom Gerard Labuda, *Dąbrówka czy Dobrawa(ka)?* Slavia occidentalis 18, 1939—1947, Poznań 1947, 126—138, 533.

— ostatné majú rovnako *Ko-* — a znenie u mnícha Chrabra, ktorý je veľmi dobre informovaný.

Pri zápisoch do Evan. Cividalského Kocel bol prítomný. Svoje meno sám alebo napísal, alebo zdiktoval. Pravdepodobnejšie však si dal zapísať svoje meno, pretože s ním prišla do kláštora veľká spoločnosť; mená všetkých zapísala jedna ruka. Je tu aj Pribina a jeho meno je tu podľa nemeckej substitúcie slovanského *b* nemeckým *v*: *Prinuinna*. To je na fól. 14b.

Zápis *quocili* presne reprodukuje slovanský tvar *Kocьlb*. Zapisuje *Ko-* i oba mäkké jery.

Grécka legenda o Klimentovi tiež má tvar na *Ko-*, ktorý pochodí zo staroslovienskej predlohy tejto pamiatky.

Kto by nechcel veriť, že *Kocьlb* je slovanské meno, musí uvážiť, že je tu ruské meno *Kočelъ*, v ktorom je *č* za praslovanské *tj* práve tak, ako, povedzme, v prid. m. *čužoj* oproti sloven. *cudzi*. Tak teda, ako je *čužoj* ruský tvar oproti slovenskému *cudzi*, tak isto je *Kocьlb* západoslovanský, resp. slovenský tvar oproti ruskému *Kočelъ*.

Ruský prepisovateľ Života Konštantínovho napísal v XV. stor. tvar *Kočelъ* namiesto *Kocelъ* najskôr podľa tejto ruskej, vtedy zrejme živej formy a správne stotožnil obe formy v jedno meno.

A práve toto ruské meno v konfrontácii so slovenským tvarom nám prisvedčí, že podľa mena Pribinovho syna nemožno zostrojovať kombinácie o Pribinovej žene atď. Keby sme postupovali rovnakou metódou, pokladali by sme Kocelovu matku za Slovanku, resp. Slovenku.

Predpoklad, že by ruské meno *Kočel* bolo nemeckého pôvodu, nedal by sa ubrániť.

Spoluhláška *-c-* v tomto mene svedčí, že v Nitre v IX. stor. žili západní Slovania, predkovia dnešných Slovákov, v ktorých jazyku je *c* za praslovan. *tj*: *cudzi*, *svieca* atď.

V poslednom čase prof. István Knieszsa v štúdií *Zur Geschichte der Jugoslavismen im Mittelslowakischen* (Études slaves et roumaines, Budapest 1948, roč. I, str. 139—147) chcel dokazovať, že na južnom Slovensku v stredoveku bývali južní Slovania. Odpovedal som na to v štúdií *Juhoslavizmy v strednej*

slovenčine a pôvod slovenského národa (Slovenská reč XV, 1949—50, č. 2, str. 37—45).

Spoluhláska *c* v mene *Kocel* je jedným zo svedectiev, ktoré podvracajú takúto hypotézu.

Kocelovo meno sa stalo miestnym názvom v Panónii, medzi Dunajom a Tisou a v Zátisi. V Panónii je obec *Kecel* v Šomodskej stolici, od Kapošváru na záp., s najstarším dokladom *Kacil* 1162, *Kecöl* v Šopronskej stolici na hranici Železnej stolice, iná obec v Železnej stolici *Kecel*, dnes *Kicléd*, nem. *Kitzladen*, pod Pešťou, od Kaloče na vých. *Kecel*, napokon v Zátisi dve obce *Kecel* pri rieke Krasne s dokladom *Cocil* v Regestri Váradinského na r. 1217. Všetky uvádzam v *Sloven. juhu* ... II, 262.

Zápis *Kacil* vznikol tým, že Maďar substituoval slovan. *o* ako *a*. Zápis *Kacil* a *Cocil* prezrádza, že obce existovali v prvej polovici X. stor., keď *l* sa ešte vyslovovalo. Maďari ho prevzali ako *i*.

Meno miesta bez sufixu svedčí, že obce jestvovaly v dobe rodového spoločenského zriadenia starých Slovanov, ktoré zaniká celkovo v X. stor.

Tieto doklady stoja teda chronologicky blízko života kniežata Kocela.

Samohláska *-e-* v prvej slabike v tvaroch *Kecel* vznikla v maďarčine vokálnou harmóniou, javom v maďarčine obvyklým.

Znova o nevkladnom *-i-* v spisovnej slovenčine

JOZEF ORLOVSKÝ

K otázke vkladného výsuvného *-i-* v spisovnej slovenčine zaujal najnovšie svoje stanovisko aj Ladislav Dvoň.¹ Zazlieva mi, že svoje tvrdenie dokladám aj nárečovým materiálom, „čo je na prvý pohľad zarážajúce“, pretože som sa vraj v štúdiu o gen. pl. vzoru *ryba* postavil proti tomu, aby sa pri výskume

¹ *Ešte o alternácii i/o v spisovnej slovenčine*, SR XV, 5—7.

spisovnej slovenčiny argumentovalo dokladmi zo slovenských nárečí. K tomu podotýkam, že v tejto veci som nijako nepozmenil svoje predošlé stanovisko. Môj postup, že som v spomenu-
tej štúdii vychádzal aj z nárečového materiálu, je odôvodnený tým — a to si mal Dvonč pre presnosť tiež povšimnúť — že Štefan Peciar v článku o vkladných samohláskach² celkom nepresne citoval moje slová o gemerských a ostatných nárečiach slovenských. Je isté, že pri výskume systému spisovného jazyka musíme predovšetkým vychádzať z literárnych textov, a to, pravda, „z plodov dobrých spisovateľov“, ako hovorí Dvonč, ale i menej dobrých spisovateľov, pretože pojem „dobrý spisovateľ“ je hodne relatívny.

Dvonč vo svojom článku súhlasí s mojou konštatáciou, že -i- v kategórii slov, označujúcich najmä zamestnanie, sa pri skloňovaní nesmie vysúvať, pretože má svoju morfológickú významotvornú platnosť: *sedliačik* — *sedliačika* (m.), ale *sedliačka* je f. k *sedliak*, *mrzáčik* — *mrzáčika* (m.), ale *mrzáčka* je f. k *mrzák*, *spevák* — *spevák* (m.), ale *spevák* je f. k *spevák*, *kraviarik* — *kraviarika* (m.), ale *kraviarka* je f. k *kraviar*, *richtárik* (iron.) — *richtárika* (m.), ale *richtárka* je f. k *richtár*, *uhliarik* — *uhliarika* (m.), ale *uhliarka* je f. k *uhliar*, *pastierik* — *pastierika* (m.), ale *pastierka* je f. k *pastier*, *husiarik* — *husiarika* (m.), ale *husiarka* je f. k *husiar*, *šálik* — *šálka* (m.), ale *šálka* (f.) ...

Dvonč v tejto otázke je zajedno s mojím náhľadom, a proti Peciarovi. V čom sa odchyľujem od Dvonča, sú prípady, kde s vysunutím -i- nemôže prísť k významovej kolízii rodovej. Pravda, vychádzajúc iba z literárneho materiálu, nemôžem ani v tejto otázke súhlasiť s Dvončom práve tak, ako som nesúhlasil ani s Peciarom, pretože bohatý materiál z literatúry jasne vyvracia aj tento Dvončov náhľad a je celkom anachronické znova zavádzať hláskoslovné dublety a chaos do spisovného jazyka, že aj tak, aj tak možno. Chvalabohu, tie časy sa už dávno minuly. Preto zásadne odmietam akékoľvek vkladné, výsuvné -i- v spisovnej slovenčine. Na podopretie svojho stanoviska a na

² Poznámka k takzvaným vkladným samohláskam, SR XIII, 89 (poznámky).

doplnenie materiálu, ktorý som uverejnil v SR XIII, 86—92, uvádzam ešte tieto ďalšie doklady z literatúry:

Horko-ťažko usadil sa mravček *blšiačikovi* na chrbte (Bianki, Mravčekove dobrodružstvá 11), ďaleko-široko niet *človiečika* (Svoreňová, Kridlatý kôň 75), kupcovi bol pohľad na malých *človiečikov* smiešny (85), na tejto ceste ani vrábika nestretám, nie to *človiečika* (Prostonárodné slov. povesti II, 26), tíkne ohromným *drúčikom* (SP 49, str. 149), *chrobáčiky* sa umyly (Berková, Motýľkova svadba 9), Svolával motýľkov a *chrobáčikov* (tamže), Aj *chrobáčikov* bolo tu (10), zastalo tisíce *chrobáčikov*. *Chrobáčiky* bzučaly (Svoreňová 28), spýtala sa kráľovná *chrobáčikov* (29), Vyškrabal sa mravček po tvrdom *chrobáčikovom* boku (Bianki 14), Tie [dvercia] princezná otvorila zlatým *klúčikom* (Svoreňová 95), Okovy boli zavreté *klúčikom* (Berková 19), Vybral čarodejník z vrecka *klúčiky* (20), podal jej misu, [!] akýchsi sladkých [!] voňavých *koláčikov*, V zámku rozdávaajú celé misy *koláčikov*, Princ práve na tieto *koláčiky* čakal (Svoreňová 132), O chvíľu prinieslo dievča misu voňavých *koláčikov* (Zúbek, V službách Mateja Hrebendu 67), veveričkiných drobných *krôčikov* po zemi (Bianki 71), pre školskú mládež slúžily žlté *letáčky*... a pre ženy ružové *letáčky*. Texty *letáčikov* vypracoval (Zdravý národ IV, 187), stal [sa] *miláčikom* svojho pána (Opičiak Fuk 75), Stal sa jeho *miláčikom* (SP 58, 118), ružové *mráčky* (Krčméry, Stopäťdesiat rokov slov. literatúry II, 215), biele zajace s čiernymi ušami a škvrnami na *ňucháčikoch* (Ondrejov, Zbojnícka mladosť 22), V jeho očiach plávaly biele *oblačíky* (SP 58, 229), Mladý Plžúch má oči ako *oblačíky* (225), Kus *oblačíka* preletel (140), Vyleť hore do *oblačíkov* (Berková 29), Skrylo sa [slniečko] za *oblačíky* (14), Ružové *oblačíky* (Krčméry II, 112), Chodí snom i *oblačikom* (I, 146), El Gusano vybafol blahocitne niekoľko *oblačíkov* (Traven, Vzburá vyvesencov 174), Celé dni len predsedela nad prácou pri *oblôčku* (Svoreňová 129), Pri *mesiačiku* (25), Vyšiel pri *mesiačiku* (75), Budete pri *mesiačiku* večer tancovať (Berková 27), pri splne *mesiačika* (28), zajedali chutné *pagáčky* (Zúbek 124), Voda žblnkoce v *potôčikoch* (Berková 31), Teč [vodička] dolu do *potôčika* (29), *Potôčiky* budú žblnkotať (tamže), ísť po brehu *potôčika* (Svoreňová 127), Bola

tvar narecovy a pochadza najmä od tých spisovateľov, ktorí majú v rodnom nárečí *ftáček* alebo *ftáčok*, a preto tento tvar pre spisovnú slovenčinu zamietam ako nenáležitý, nesystémový s hľadiska štruktúry spisovnej slovenčiny. Preto ako taký neuznávam ho za spisovný, ale iba za tvar nárečový. Je trochu prismelé tvrdiť, a to bez dokladov, že v našich rozprávkach spojenie *vtáčik-letáčik* sa vraj skloňuje *vtážka-letážka*. Materiál, ktorý mám o tomto spojení poruke, hovorí práve o opaku tohto tvrdenia, napr.: nikde nebaď ani *vtáčika* ani *letáčika* (Kalinčiak, Reštavrácia 111), Tu nechyrovať ani *vtáčika* ani *letáčika*, kdeže by to *človiečika* (Prostonárodné slov. pov. II, 13), ani *vtáčika* ani *letáčika*, nie to ešte v domoch *človiečika* (Čas IV, č. 185, str. 1) ...

Napokon aj sám Dvonč uznáva, že „zvyčajnejšie je, pravda, *vtáčiky*“. Tvary bez vkladného, výsuvného *-i-* sú vo veľkej miere v prevahe: Je to ten [kľúč] od *vtáčikových* pút (Berková 20), Vidí na ňom prikovaného *vtáčika* (19), Neľutoval *vtáčika* (tamže), Dočkaj, upečiem ti jedného *vtáčika!*“ (Prostonárodné slov. pov. II, 17), *vtáčiky* odletely (Svoreňová 94), *Vtáčika* z krovia vybrala (122), Spýtuje sa žltého *vtáčika* (Bianki 36), *Vtáčiky* nám na ňom štebocú (Gabaj 76), Spev *vtáčikov* zobudí *Zajačikov* (Balko, O Umbíkoch a Macúrikoch 30), poletujú štebotavé *vtáčiky* (Berková 31), Zaklope na stenu *zobáčikom* (Bianki 43), *Zobáčikom* si ponaprával pochlpené perie (47) ...

V slovenskej literatúre (beletrii, ba i v odbornej literatúre) nestretol som sa ešte ani raz s výsuvným *-i-* v slovách: *drótik* — *drótika*, *dukátik* — *dukátika*, *chlievik* — *chlievika*, *kohútik* — *kohútika*, *konárik* — *konárika*, *košťalik* — *košťalika*, *križik* — *križika*, *kútik* — *kútika*, *lampášik* — *lampášika*, *mažiarik* — *mažiarika*, *múrik* — *múrika*, *pánik*: Chceli by ho potvárať, *pánikovia* (Ondrejov 259), *papierik* — *papierika*, *pazúrik* — *pazúrika*, *plótik* — *plótika*, *pluzgierik* — *pluzgierika*, *pohárik* — *pohári-*

ka, prútik — prútika, rámik — rámika, sandáliky: v jej chatrných šatách a sandálikoch (Figuli, Babylon II, 210), stĺpik — stĺpika, šalátik — šalátika, tanierik — tanierika, vankúšik — vankúšika³...

Nemôžem súhlasiť s Dvončom, že pri tvare *vtáčky* nie je dôležité, či sa v nom. sg. povie *vtáčik* alebo *vtáčok*, poprípade *vtáček*. Už sama tá skutočnosť, že sa práve tejto otázke (skloňovaniu slov typu *vtáčik — vtáčika*) venuje tretí článok v tomto časopise, svedčí práve o opaku Dvončovho tvrdenia. Práve vokál v nom. sg. je rozhodujúci, či je v slovenčine vkladné, výsuvné -i- alebo nie.

V otázke tvaru *batôžok — batôžka* sa pridžžam svojho predošlého tvrdenia. Tvar *batôžik* pokladám za zriedkavý. Dvonč frekvenciu týchto tvarov vôbec neskúmal a uvádza proti mne veľmi slabý argument, že vraj v Slovníku spisovného jazyka slovenského (84) dáva sa prednosť tvaru *batôžik* pred tvarom *batôžok*. Keby sa bol Dvonč lepšie pozrel na doklady v Slovníku, bol by zistil, že pri hesle *batôžik* niet ani jedného dokladu na nom. sg., proti tomu však je 1 doklad na tvar *batôžok* (nom. sg.), takže uvedené doklady pri skloňovaní logicky môžeme odvodzovať iba od tvaru *batôžok*, a nie od *batôžik*. Heslo *batôžik*, ako mi hovoril zostavovateľ Slovníka Dr. Jóna, dostalo sa len preto na prvé miesto v Slovníku, lebo je vraj tak aj v Pravidlách. Pravda, tu sa malo dbať na frekvenciu tvarov, a nie na to, že je tak v Pravidlách. Tvar *batôžik* je zriedkavý, častejšie je *batôžok*, najčastejšie je však *batôžtek*: Prehodil sa *batôžtek* na chrbát (Gabaj 51), Chytila Ďurka za *batôžtek*, *Batôžtek* mu sňal s chrbta (32), Iba čo mu hlava bola odvisla na *batôžtek* (41), *Batôžtek* si uložil na prsia (43), spravil *batôžtek* (Stowe, Chalúпка strýčka Toma 40), Tomáš vzal *batôžtek* (Ondrejov 122), odhodila *batôžtek* (41), *Batôžtek* mala na chrbte (165), ružové *batôžteky* (SP 58, str. 98), Popravil si *batôžtek* (SP 47, str. 404), Odviazala *batôžok* (SP 50, str. 71), Zahadzoval kosu na plece s *batôžkom* (tamže)...

Podobne ako tvar *batôžik* vyskytuje sa len zriedka i tvar *briežik*: Prešmykla sa cez tri pásy *briežikov* (SP 56, str. 78); častejšie je však *briežok*, ako je aj *batôžok*.

³ Pre nedostatok miesta neuvádzam citáciu z autorov.

Z uvedených dokladov je celkom jasné, že mená na *-ik* zachovávajú *-i-* v celom skloňovaní, a nie je prípustné toto *-i-* pokladať za výsuvnú hlásku ani vtedy, keď niet významovej kolízie v rode.

Otázka výsuvného *-i-* v spisovnej slovenčine nejestvuje, pretože je nenáležitá a s hľadiska štruktúry spisovnej slovenčiny nesystémová. Uvažovať o jej vylúčení je preto celkom zbytočné.

Gramatické kategórie a ich určovanie v slovníku

ŠTEFAN PECIAR

Matica slovenská vydáva Slovník spisovného jazyka slovenského, Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení pripravuje normatívny slovník spisovnej slovenčiny a slovensko-ruský slovník, robia sa prípravy na vydanie rusko-slovenského slovníka a jestvujú predpoklady aj pre uskutočnenie iných slovníkárskych prác. Preto nezaškodí pozrieť si našu slovníkársku prax a všimnúť si, nakoľko je správna a či by ju azda nebolo treba v niečom zmeniť. Možno pritom skúmať niekoľko stránok vecí: stránku ideologickú a obsahovú, stránku jazykovej normy (jazykovej správnosti) a stránku technickú.

V týchto poznámkach sa dotkneme len technickej stránky a ani tu nevyčerpáme celú problematiku. Pôjde nám len o otázku gramatického určovania hesiel v slovníku.

Hlavným cieľom slovníka má byť, pravda, zachytenie obsahovej (významovej) stránky jazyka. Ale slovníky obyčajne plnia aj niektoré iné, pomocné úlohy. Slovníky spisovných jazykov plnia napr. úlohu pravopisných ukazovateľov, na ktorú sú súčasne najmä praktickým abecedným usporiadaním látky. Rovnako dobre môže slovník plniť aj úlohu ukazovateľa (indexu) gramatického systému a môže pri praktickom používaní do istého stupňa nahradiť gramatiku. Na túto pomocnú funkciu slovníka treba pamätať predovšetkým pri zostavovaní sloven-

ských slovníkov, keďže doteraz nemáme spoľahlivej sústavnej gramatiky spisovnej slovenčiny. Čím lepšie bude slovník spisovnej slovenčiny plniť spomenuté pomocné úlohy pravopisného a gramatického ukazovateľa, tým bude pre naše potreby praktickejší, potrebnější, hľadanejší a tým viac sa bude používať. Platí to najmä o normatívnom slovníku, aký chystá Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení.

Na to, aby slovník úspešne plnil spomenuté dve pomocné úlohy, musí mať aj určité technické predpoklady. Jeden z nich je akosi samozrejмый. Je v tom, že sa slovníkové heslá uvádzajú v normovanej pravopisnej podobe, prípadne sám slovník pravopisnú podobu jednotlivých slov normuje, uzákoňuje. Druhý predpoklad je v tom, že slovník pri každom hesle obsahuje nielen určenie významu alebo významov, ale aj *gramatické určenie príslušného slova*.

Tejto druhej požiadavke vyhovujú niektoré slovníky viac, iné menej. Slovenské slovníky zaznamenávajú pri heslách aj gramatické určenie. Ale doterajšia prax je v tejto veci nejednotná a — ako sa nám zdá — nie je vo všetkom vyhovujúca. Ukáže sa to z nasledujúcich poznámok, v ktorých formulujeme maximálne požiadavky gramatického určovania hesiel v slovníku.

Podstatné mená sa uvádzajú v nom. sg. (pomnožené v nom. pl.). Hneď za heslom sa určí vhodnou skratkou gramatický rod (mužský, ženský, stredný, prípadne dvojaký, ako je pri augmentatívach na *-isko*). Ďalej sa v zátvorke uvedú koncovky tých pádov, ktoré majú v príslušnom skloňovaní dvojakú alebo trojakú koncovku, a to najmä v takých prípadoch, kde môže vzniknúť pochybnosť o správnosti jednej alebo druhej koncovky, alebo kde úzus nie je ustálený. Pri celkom pravidelnom skloňovaní by nebolo treba uvádzať nič, teda ani koncovku genitívu. Bude tu však správna zásada: uvádzať radšej viac než menej. Pri niektorých cudzích slovách, ktoré sa v slovenčine neskloňujú, uvedieme skratku *neskl.*

Doteraz sa v našich slovníkoch mechanicky uvádzala koncovka gen. sg., ktorá sa s udaním rodu pokladala pri väčšine substantív za dostatočné gramatické určenie. Len celkom náhodne sa zaznamenávaly aj koncovky niektorých iných pádov,

najčastejšie lok. sg. a nom. pl., niekedy aj gen. pl. Mechanický spôsob gramatického určovania substantív koncovkou genitívu a gramatickým rodom prevzali naši slovníkari — podobne ako slovníkari iných slovanských jazykov — z cudzojazyčných slovníkov, najmä latinských a nemeckých. V latinčine a nemčine je takýto spôsob gramatického určovania substantív dostačujúci, lebo v nich je typ skloňovania jednoznačne určený gramatickým rodom a koncovkou genitívu sg. Naproti tomu v slovenčine (a podobne ani v iných slovan. jazykoch) udaním gramatického rodu a genitívnej koncovky nie je ešte jednoznačne určený skloňovací typ substantíva, pretože v gen. sg. sa vyskytuje jednak tá istá koncovka pri rôznych skloňovacích typoch, jednak rôzne koncovky pri tom istom skloňovacom type (napr. koncovky *-a*, *-u* v gen. sg. maskulín). Okrem toho genitívna koncovka v slovenčine nie je ukazovateľom pre voľbu správnej koncovky v tých pádoch, v ktorých sa pri tom istom type skloňovania vyskytujú dve, ba i tri rôzne koncovky. Napr. v lok. sg., v nom. (-ak.) pl., v gen. pl. V takýchto prípadoch, ako sme už zdôraznili, treba na jednoznačné určenie skloňovacieho typu uviesť koncovky všetkých príslušných pádov. Zkrátka, treba zvoliť taký spôsob gramatického určovania slov, ktorý vyhovuje živému jazyku. Platí to nielen o substantívach, ale o všetkých slovných druhoch.

V slovenčine máme dve kategórie prídavných mien: akostné a privlastňovacie. Pri akostných prídavných menách — a rovnako aj pri niektorých zámenách a číslovkách, ktoré sa skloňujú podľa akostných prídavných mien — stačilo by uviesť len tvar nom. sg. mužského rodu a skratkou označiť slovný druh (adj. = príd. m., zám. opyt., vzťaž. ap., čísl. radová, druhová, neurč. ap.). Takáto je prax v Matičnom slovníku. Koncovka nom. sg. mužského rodu pri dnešnom pravopise totiž jednoznačne určuje typ skloňovania príslušného adjektíva. Ale vzhľadom na veľkú členitosť slovenského jazykového územia v niektorých hláskoslovných zjavoch, ktoré sa uplatňujú práve pri adjektívach (dvojhlásky, rytmický zákon), bude v slovenských slovníkoch praktické uvádzať pri adjektívach popri tvare mužského nom. sg. aj koncovky nom. sg. ženského a stredného rodu. Prípadne by bolo možné riešiť

túto otázku aj kompromisom, totiž tak, že by sa koncovky žen. a stred. rodu uvádzaly len pri „mäkkom“ skloňovaní, a to ešte s obmedzením na prípady, kde sa neuplatňuje rytmický zákon. Takéto riešenie je v dnešných Pravidlách. Adjektíva, pri ktorých sa uplatňuje rytmický zákon, majú totiž jednotné pádové koncovky (vždy krátke) a niet rozdielu medzi „tvrdým“ a „mäkkým“ skloňovaním. Len v pravopise je rozdiel v koncovke nom. (-ak.) sg. muž. rodu (-y proti -i).

Tvar komparatívu sa uvádza v zátvorke len vtedy, ak ide o nepravidelné stupňovanie (napr. pri adjektívach *zlý* — *horší*, *dobrý* — *lepší*, *malý* — *menší*, *veľký* — *väčší*).

Privlastňovacie prídavné mená v slovenčine (podobne ako v iných slovanských jazykoch) možno rozdeliť na dva druhy. Do prvej skupiny patria privlastňovacie prídavné mená v užšom smysle, t. j. také, ktorými privlastňujeme individu, jednotlivcovi. Táto skupina privlastňovacích príd. mien sa vyznačuje formálne koncovkami -ov, -ova, -ovo (pri odvodzovaní od maskulín) alebo -in, -ina, -ino (pri odvodzovaní od feminín). Privlastňovacie príd. mená tohto druhu netreba v slovníku vôbec uvádzať ako osobitné heslá,¹ a to jednak preto, lebo sa tvoria celkom pravidelne od každého osobného podstatného mena (či už vlastného alebo všeobecného) mužského a ženského rodu,² jednak a hlavne preto, lebo tieto tvary nevyjadrujú nový, samostatný význam, lež iba určitý vzťah, pričom formálnym vyjadrením toho vzťahu sú koncovky -ov, -ova, -ovo; -in, -ina, -ino. Vecný význam, ktorý vyjadruje kmeň týchto privlastňovacích príd. mien, je shodný s významom príslušného podstatného mena.

Do druhej skupiny patria privlastňovacie prídavné mená, ktorými privlastňujeme nie jednotlivcovi, lež príslušnému druhu (rodu) ako celku, alebo aspoň niekoľkým jednotlivcom rovnakého druhu. Táto skupina tvorí prechod od privlastňovacích

¹ Taká je už doterajšia prax.

² Zriedkavejšie sa tvoria privlastňovacie príd. mená tohto typu od zvieračích podstatných mien. Ale v jazyku sú preda len živé aj také tvary, ako: *psov*, -a, -o, *mačkin*, -a, -o, *hrdličkin*, -a, -o, *Strakin*, -a, -o, *Hektorov*, -a, -o ap. Týmito tvarmi vyjadrujeme privlastňovanie príslušnému jednotlivému zvieraťu. Naše gramatiky o tom nič nehovorila.

príd. mien v užšom smysle (typ *otcov, matkin*) k prídavným menám akostným. Na rozdiel od privlastňovacích príd. mien typu *otcov, matkin*, ktoré sa tvoria len od podstatných mien mužského a ženského rodu (životných), možno druhové privlastňovacie príd. mená tvoriť aj od životných podstatných mien stredného rodu (napr. *dievčenský, detský, žriebäci, teľací* ap.).

Tejto skupine sú blízke príd. mená typu *homérsky — homérovský, stalinský — stalinovský, otcovský*, ktorými neprivlastňujeme ani jednotlivcovi ani druhu (rodu), lež vyjadrujeme podobnosť alebo nejaký iný blízky vzťah, či už k jednotlivcovi, alebo k celému druhu (rodu). V mnohých prípadoch tá istá forma vyjadruje aj privlastňovanie druhu (rodu) aj iné vzťahy.

Významová príbuznosť druhových privlastňovacích príd. mien s akostnými javí sa aj v ich gramatickej forme. Tvarove sa väčšina z nich vôbec nelíši od akostných prídavných mien. Napr. *ľudský, materský, macošský, otcovský, slovenský, súdružský; človečí, husací, zvieračí* ap. Určité tvarové odchýlky od akostných príd. mien jestvujú len pri niektorých druhových privlastňovacích príd. menách, zakončených na *-í, -ia, -ie*. Tieto odchýlky sa prejavujú v niektorých koncovkách. V privlastňovacích príd. menách tohto typu je začiatočná samohláska dlhých koncoviek vždy „mäkká“ (*-í, -ie, -ia, -iu*), a to aj po spoluhláskach, po ktorých akostné príd. mená majú „tvrdé“ koncovky (*-ý, -é, -á, -ú*): *žab-í, -ie, -ieho, -ia, -iu, -ích* atď. proti *slab-ý, -é, -ého, -á, -ú, -ých* atď., *hus-í, -ie, -ieho, -ia, -iu, -ích* atď. proti *lys-ý, -é, -ého, -á, -ú, -ých* atď. Na rozdiel od akostných príd. mien nemenia sa dlhé koncovky druhových privlastňovacích príd. mien tohto typu ani po predchádzajúcej dlhej samohláske (*kohút-í, -ieho* atď. proti *rýd-ze, -eho* atď.).

Pri zostavovaní slovníka postupujeme pri druhových privlastňovacích prídavných menách obdobne ako pri akostných príd. menách. Popri tvare nom. sg. muž. rodu je žiadúce uvádzať aj koncovky nom. sg. žen. a stred. rodu.

Pri zámenách sa určuje druh príslušného zámena (osobné, privlastňovacie, opytovacie, vzťažné, ukazovacie, neurčité). V hesle sa uvádza pri *bezrodých* zámenách (to je väčšina osobných zámen a niektoré zámená opytovacie alebo vzťaž-

né, prípadne neurčité) tvar nom. sg., ale v zátvorke treba uviesť príslušné tvary všetkých pádov. Pri tzv. heteroklíze³ figurujú tvary jednotlivých pádov aj ako samostatné slovníkové heslá.⁴

Pri zámenách, kde sa rozlišuje gramatický rod, treba uvádzať tvar nom. sg. vo všetkých troch rodoch. Napr. *či, čia, čie; môj, moja, moje; on, ona, ono; ten, tá, to*. Od tejto požiadavky možno upustiť pri zámenách, ktoré sa skloňujú pravidelne podľa príd. mien (*aký, ktorý* ap.). Pri nich sa postupuje rovnako ako pri príd. menách. Pri nepravidelnom skloňovaní treba v zátvorke uviesť príslušné tvary všetkých pádov, ktoré pri heteroklíze opäť figurujú aj ako samostatné heslá. Napr. *on, jeho, jemu, ňom, nim*.

Pri číslovkách uvádza sa opäť heslo v nominatíve a druh číslovky (základná, radová atď.). Ak sa pri číslovke rozlišuje gramatický rod, treba uviesť tvar nominatívu pre všetky tri rody, prípadne aj osobitný tvar pre mužský životný rod. Nepravidelnosti v skloňovaní uvádzajú sa v zátvorke. Tvary jednotlivých pádov netvoria už samostatné heslá, lebo číslovky nie sú heteroklitické.

Príklady: *jeden, jedna, jedno* (nom. pl. muž. živ. *jedni*, nom.-ak. pl. muž. neživ., žen. a str. *jedny*, ostatné tvary podľa príd. mien) čísl. zákl.; *dvaja* (nom. muž. živ.), *dva* (nom.-ak. muž. neživ.), *dve* (nom.-ak. žen. a stred.) (gen. [-ak. muž. živ.] -lok. *dvoch*, dat. *dvom*, inštr. *dvoma* [*dvomi*]).

Slovesá sa uvádzajú v infinitíve a gramaticky sa určujú vidom (dokonavým alebo nedokonavým). Pre slovenčinu treba v zásade súhlasiť s praxou Matičného slovníka, v ktorom sa okrem infinitívu uvádzajú aj koncovky 1. os. sg. a 3. os. pl. Takto sa určuje slovesná trieda. Nie je to však potrebné pri celkom pravidelných slovesách. Napr. všetky slovesá na *-ovať* majú prítomníkové tvary na *-ujem, -ujú*. Preto je tu slovesná trieda dostatočne určená infinitívom. Pri nepravidelných slove-

³ Heteroklíza (rôznosklonnosť) je zjav, že sa pádové alebo iné gramatické funkcie nevyjadrujú rôznymi koncovkami toho istého kmeňa, lež rôznym kmeňom (koreňom). Heteroklíza je v slovenčine častá pri zámenách, zriedkavejšia pri podstatných menách, prídavných menách, príslovkách a slovesách.

⁴ Porov. napr. v Matičnom slovníku heslá *čo* (str. 280 n.), *ich* (str. 904), *im* (str. 906).

sách uvádzajú sa v zátvorke všetky nepravidelné tvary, pri veľmi nepravidelných všetky základné tvary (napr. pri slovesách *byť, chcieť, jeť, môcť, vedieť*). Pri predmetných slovesách je dôležitá väzba. Pri slovesách, ktoré majú priamy predmet (tzv. prechodných), netreba v slovníku väzbu uvádzať. Pri všetkých ostatných predmetných slovesách (neprechodných) treba uviesť väzbu (príslušný pád bez predložky alebo s predložkou).

Pri slovách, ktoré nemajú vecný ani dejový význam, ale označujú rôzne vzťahy alebo sprievodné okolnosti deja, dostačuje v slovníku určenie slovného druhu: *príslovka, predložka, spojka, prípadne častica*. Ak tá istá forma vyjadruje niekoľko rôznych vzťahov, pokladajú sa tieto rôzne vzťahy za rôzne významy príslušnej formy. Za samostatné významy pokladajú sa aj rôzne syntaktické funkcie jednotlivých spojok. Pri predložkách sa vždy uvádza väzba s príslušným pádom, prípadne s dvoma, zriedka aj s tromi pádmi. Pri príslôvkach uvádzajú sa v zátvorke nepravidelné tvary komparatívu, ktoré tvoria aj osobitné heslá. Napr. *ďaleko — ďalej, dobre — lepšie, zle — horšie, mnoho — viac, málo — menej* atď.

Určenie slovného druhu je dostatočným gramatickým určením aj pri *citoslovcích*, pretože citoslovci sú neskloňné. Pri citoslovcích sa pokladajú za osobitné, samostatné významy nielen príslušné významy citové, ale aj rôzne syntaktické funkcie (najmä *prísudková*).

Kronika

VALNÉ SHROMAŽDENIE BRATISLAVSKÉHO LINGVISTICKÉHO KRÚŽKU

Dňa 31. januára 1950 Bratislavský lingvistický krúžok mal svoje tretie riadne valné shromaždenie, ktoré znamená nielen začiatok nového pracovného obdobia, ale v ideologickom smysle i zmenu orientácie. Navonok sa prejavila táto skutočnosť vo voľbách: predsedom krúžku stal sa doterajší podpredseda univ. prof. Dr. A. V. Isačenko, ktorý prvý z našich lingvistov usiluje sa postaviť slovenskú jazykovedu na marxistický základ, tajomníkom sa stal Dr. V. Blahnár. Tajomnícka zpráva za pracovné obdobie 1948/49 zachytila okrem vonkajších udalostí v spolkovom živote najdôležitejšiu činnosť, ktorá sa prejavovala na schôdzkach v prednáškach i diskusiách a v publikáciách. Dokončil sa III. ročník časopisu *Slovo a tvar* a I. sväzok zborníka *Recueil linguistique de Bratislava*.

Časopis *Slovo a tvar* s podtitulom „revue pre jazykovedu, štylistiku a slovesnosť“ od začiatku všimol si otázok spisovného jazyka so zamierením proti prežitkom slovenského purizmu, ako vidno z programového článku hlavného a zodpovedného redaktora univ. prof. Dr. Eugena Paulinyho: *Namiesto úvodu slovo o slovenskom purizme*. No jadrom jeho obsahu v I. a II. ročníku boli články teoretické a metodologické v časti lingvistickej i literárnovednej. V III. ročníku pre rozličné príčiny prevažujú články s obsahom praktickejším, ba zaviedla sa i osobitná príloha „Technický jazyk“, kde je rubrika *Rozličnosti*, ako je od začiatku v našom časopise Slovenská reč. Tu sa teda stretávajú oba naše časopisy na tom istom pracovnom poli. Práve by bolo dosť pre oba časopisy, najmä ak sa v *Slovenskej reči* bude klásť dôraz na *jazykovú výchovu*, ale už sa vyskytly hlasy, že našim lingvistickým časopisom bude treba vymedziť presnejšie úlohy. Hovorí sa najmä o tom, že by bol potrebný časopis, ktorý by sa venoval úplne otázkam slovenčiny v škole. Podľa našej mienky mohol by to byť práve časopis *Slovo a tvar*, ktorý si približne rovnomerne všima oboch častí slovenského jazyka ako vyučovacieho predmetu — jazyka i literatúry — a okrem toho vychádza v Štátnom nakladateľstve.

Treba ešte spomenúť, že *Slovo a tvar* nesleduje výkyvy a odchýlky od normy spis. jazyka sústavne, samo sa odchyľuje od plat-

ných pravopisných pravidiel bez odôvodnenia ap. I v budúcnosti bude dobre zachovať jednému z našich časopisov *normatívny charakter*, pravda, musí za ním stáť autorita vedeckej inštitúcie, ako za Slovenskou rečou stála autorita Jaz. odboru Matice slovenskej.

Druhá publikácia — *Recueil linguistique de Bratislava* — ako už názov hovorí, je určená pre medzinárodné fórum. Tento I. sväzok (ďalšie sväzky majú vychádzať nepravidelne podľa potreby) je venovaný pamiatke nebohého profesora Slovenskej univerzity J. M. Kořínka (1899—1945); okrem jeho biografie a bibliografie obsahuje štúdie a články zo všeobecnej, historickej a slovanskej lingvistiky (i jednu štúdiu z národopisu) od autorov domácich i zahraničných (na témy, ako o potrebe parolovej lingvistiky, o apelovej funkcii jazyka, o vete a prehovore, o písanom a tlačenom jazyku, o niektorých slovanských etymológiách, napr. o slove *pán*, *vľadyka* atď.). Sborník reprezentatívne zachycuje stav našej jazykovedy z obdobia štrukturalizmu, ale nenaznačujú nové tendencie.

Bratislavský lingvistický krúžok je po zrušení Jazykovedného odboru Matice slovenskej jediná jazykospytná spoločnosť slovenská (pravda, okrem Jazykovedného ústavu SAVU), preto i jeho úlohy sú dnes väčšie ako v minulosti.

E. J.

HLAVNÁ METÓDA SOVIETSKEJ JAZYKOVEDY

Bratislavský lingvistický krúžok začal svoju tohoročnú prednáškovú činnosť hneď po valnom zhromaždení dňa 31. januára prednáškou na tému *Hlavná metóda sovietskej jazykovedy*. Univerzitný docent Dr. J. Ružička rozvinul tu ideologický základ i teoretické tézy sovietskej jazykovedy v tomto smysle:

Obrat v postoji k jazykovým skutočnostiam vo SSSR súvisí so štátnym a spoločenským poriadkom, nastoleným po Októbrovej revolúcii, a je daný novým celkovostným pohľadom na svet. Ruská jazykoveda, ktorá mala metodologickú tradíciu i dobré materiálové základy, dostáva materialistické ideové zameranie. Pravda, preorientovanie, hoci bolo revolučné, nemohlo sa hneď prejaviť vo svojich dôsledkoch, takže ucelený systém, odlišný od tradičnej jazykovednej koncepcie XIX. storočia i od postoja západoeurópskeho, vybudoval sa až okolo r. 1930 zásluhou N. J. Marra ako takzvané *nové učenie o jazyku*. Marr sa vyznačil predovšetkým ako organizátor jazykovedných centier, ale složitú jazykovednú problematiku rozviedol až jeho žiak I. I. Meščaninov.

Nové učenie o jazyku spája teóriu i prax. Filozofický základ má v dialektickom materializme, zároveň však veľa ťaží z praxe, z výskumu a normovania jazykov najrozmanitejších typov, ktoré sa

vyskytujú na území SSSR a boli podkladom pre nové spisovné jazyky.

Charakteristiku metód sovietskej jazykovedy podal Dr. Ružička tak, že vyšiel zo Stalinových téz, známych z práce O dialektickom a historickom materializme, a shrnul ju do štyroch bodov.

Sovietska jazykoveda chápe jazyk ako systém, ktorého prvky sú organicky späté, nie náhodne nakopené. V členitosti jazyka sa odráža rozčlenenie spoločnosti. Na rozdiel od západoeurópskeho chápania desaussurovského, ktoré sa zaoberá štúdiom jazyka ako javu osebe a pre seba, zdôrazňuje sovietska jazykoveda súvis jazyka s dianím v spoločnosti.

Dalšia téza dotýka sa otázky dynamiky všetkého diania vo svete. Aj jazyk je produktom vývinu a vedecky ho možno poznať a vysvetliť len s vývinového hľadiska. Preto sa vo SSSR prvoradá pozornosť venuje otázkam vzniku a zániku jazykových javov. Z chápania jazyka ako dynamickej štruktúry vyplýva, že štúdium statických jazykových otázok, ako sa im venuje pozornosť v záp. Európe, pokladá sa len za prípravnú prácu jazykovedy.

K otázke dynamiky druží sa aj tretia charakteristická črta, že sa na vývin nehľadí ako na proces rastu, ale ako na striedanie období evolučných s revolučnými, s čím súvisí prechod skokom od koľkostných zmien k akostným. Teda jazyk vo svojom vývine prechodí z typu do typu a dôležitými hybnými silami pritom sú mimojazykové skutočnosti. Složitou ich výskumu si môžeme vysvetliť, že s hľadiska vývinu má sovietska jazykoveda ešte mnohé otázky nedoriešené.

Štvrtým príznakom nového postoja je zistenie, že v rámci jazykovej štruktúry sú vnútorné protirečenia a boj medzi rôznymi protikladmi a tendenciami.

V sovietskej jazykovede sa zamieta chápanie jazyka bez vzťahu k spoločenským faktom, hoci otázky z tejto oblasti sú ešte hodne neprebádané pre mimojazykové okolnosti; na druhej strane jazyk je odrazom ekonomickej bázy a jazykoveda sa pokladá za triednu vedu.

Najmä v poslednom čase po vojne je vo SSSR čulý záujem o otázky vzťahu medzi jazykom a stavom výroby a o otázky štádiálnej typologie na podklade vetných vzťahov. Syntax je vo SSSR podkladom štúdia gramatických otázok, lebo len vetou možno vyjadriť ucelenú myšlienku.

V konečnom súhrne Dr. Ružička zdôraznil, že dialektický materializmus v sovietskej jazykovede určuje generálnu líniu jej vývinu, že je jej metódou, ale všetka konkrétna jazykovedná práca nevyčerpáva sa iba jej aplikovaním. Ešte dosiaľ sú polemiky pri riešení základných otázok, ako sa to dá pravidelne sledovať v IZ-vestijach Akademiji nauk SSSR.

Po teoreticky zameranej prednáške sa rozvinula debata, v ktorej sa účastníci snažili poukázať na praktický dosah niektorých spomenutých téz pre praktickú jazykovedu. Dr. Blanár zdôraznil, že

podrobné štúdium syntaxe bude mať závažný dosah pre novú klasifikáciu slovanských jazykov; pripomenul aj vplyv vonkajších mimojazykových skutočností na slovný poklad jednotlivých slovanských jazykov a nové spôsoby výskumu nárečí s dôrazom na potrebu všímať si rozdiely generačné a sociálne. Univerzitný profesor Dr. Pauliny vyzdvihol didaktickú cenu Ružičkovej prednášky a pre štúdium slovenčiny poukázal na potrebu aplikovať spomínané tézy aj na slovenský materiál, ale prispôsobené domácim okolnostiam. Na debatu sa zúčastnili pripomienkami aj Dr. Jóna, Dr. Šimko a Ondruš. Všetky tézy prednášky Dr. Ružičku i debatujúcich shrnul napokon univ. prof. Dr. A. V. Isačenko a zdôraznil hlavne to, že v sovietskej jazykovede je už dnes odklon od jednostrannej starostlivosti o syntax k úmernému všestrannému záujmu o každú oblasť gramatiky.

M. M.

„ČUDNÁ NEDBANLIVOSŤ“

Ján Ferencík v Kultúrnom živote z 18. dec. 1949 (IV, 24, str. 3) obvinil slovenských lingvistov z „čudnej nedbanlivosti“. Zabudol síce napísať, v čom sa tá čudná nedbanlivosť prejavuje, ale zo súvislosti, v ktorej vyslovil svoje obvinenie, vzniká dojem, ako keby Ferencík činil lingvistov zodpovednými za akýsi chaos v jazyku, za to, že „jazyk je dnes u nás vydaný na milosť a nemilosť každému, kto s ním narába“. Ferencík tu zabudol, že jazyk ako nástroj myslenia a dorozumievania nie je nepodobný iným nástrojom. Akýkoľvek nástroj „je vydaný na milosť a nemilosť“ tomu, kto ním nevie zručne narábať. Zručnosť v zachádzaní s nástrojmi si ľudia osvojujú cvikom, ktorý niekedy trvá veľmi dlho, ba u svedomitého pracovníka celý život. Nie div, že taký složitý, jemný a citlivý nástroj, ako je jazyk, tiež vyžaduje dlhý cvik, dlhú prax, a to osobitne na každý úkon, na ktorý jazyk používame. Človek, ktorý vie celkom dobre hovoriť, nie je ešte rečníkom. Nie všetci gramotní ľudia sa stanú spisovateľmi. Ani prekladateľom sa nikto nenarodil. Kto chce byť dobrým prekladateľom, musí prekonať mnoho ťažkostí a prejsť dlhou praxou. Náš kritik si to asi neuvedomil. Ťažkosti, ktoré sa mu pri prekladateľskej práci vynorujú, chce by prišiel za krk lingvistom. Ako keby lingvisti mohli za dnešný stav v našom jazyku. Zabudol Ferencík, že každé vývinové štádium v jazyku je odrazom stavu v príslušnej spoločnosti, ktorá tým jazykom hovorí? Istá rozkolísanosť jazykovej normy je prirodzený následok každej spoločenskej revolúcie, tobôž takej veľkej spoločenskej revolúcie, akú práve prežívame. Pri tom všetkom nie je stav v našom spisovnom jazyku ani zďaleka taký beznádejný, ako by sa mohlo zdať z Ferencíkových poznámok. Objektívny pozorovateľ musí napr. uznať, že jazyk našich novín,

aspoň významných denníkov, ako sú Pravda, Práca, ale aj iných, je omnoho dokonalejší, vypracovanejší a lepší, než bol novinársky jazyk za „slovenského štátu“. — Lingvisti nie sú zodpovední ani za to, že ešte nemáme vypracovanú marxistickú terminológiu. Odbornou terminológiou sme sa u nás začali sústavne zaoberať až po oslobodení. Lingvisti tu svedomite konajú svoju povinnosť. Lenže všetko sa nedá urobiť naraz, pretože nás je hŕstka. Dôležité sú aj iné práce, ktoré teraz zamestnávajú našich lingvistov (slovník, gramatika, nárečový výskum). Čoskoro dôjde aj na otázky transliterácie azbuky do latinky. Tvoriť terminológiu je rozhodne ťažšie a nevďačnejšie práca než prekladať z cudzích jazykov. Preto sa niektorí mladí adepti, ktorí by mali všetky predpoklady spolupracovať na tvorení odbornej terminologie, radšej pustili do prekladateľskej činnosti, ktorá viac vynáša.

My sme si vedomí veľkých úloh, ktoré nám ukladá socializmus. A uistujeme pochybovačov, že svoje úlohy podľa svojich síl postupne splníme.

Š. Peciar

OPRAVA

V mojom článku *Zo školskej slovenčiny, Genitív miestnych mien typu Margecany* (SR XV, 2) v poznámke 3 na str. 53 vystala nedopatrením v tlači veta, ktorá robí poslednú vetu poznámky neoprávnenou.

Posledná veta poznámky „Nepalatalizované -k- svedčí o prevzatí mena“ nevzťahuje sa na preberané miestne meno *Vozokany*, ale na *Krškany*, gen. *Krškán*, kde by sa predpokladal ako náležitý tvar *Kršťany*, *Kršťian*. V skutočnosti takáto formulácia tiež neodpovedá skutočnosti, pretože nepalatalizovanosť je skôr svedectvom porušenia princípu tvorenia vlastných mien tohto typu azda vplyvom národnostného premiešania obyvateľstva na rozhraní slovensko-maďarskom, pričom neslobodno zabúdať ani na možnosť analógie práve podľa *Vozokany*, *Vozokán*. *Krškany* sú totiž utvorené zrejme od slovenského osobného mena *Krško* (Krcho, Kršák a pod.) príslušnou odvozovacou morférou.

V. U.

Rozličnosti

Obránca — obranca? Obranci — obrancovia? — V slovenčine podstatné mená, doznievajúce na *-ca*, ak sú slovesného pôvodu, sú menami činiteľského významu (nomina agentis). Tvoríme ich z koreňov sloves odvodzovacou príponou *-ca*. Najčastejšie odvodzujú sa zo sloves IV. triedy a iba v ojedinelých prípadoch i z koreňov sloves iných tried. Sloveso *obrániť*, patriace do IV. triedy slovesnej, má korennú samohlásku dlhú, ako napr. i tieto slovesá: *nastúpiť, obhájiť, ochrániť, súdiť, zachrániť, zastúpiť* ap. Z nich máme tieto mená činiteľského značenia: *nástupca, obhajca, ochranca, sudca, záchranca, zástupca* ap. Pri všetkých týchto menách činiteľského značenia sa korenná samohláska kráti. Výnimku tvoria iba dve slovesá IV. triedy, pri ktorých pôvodná dlhá samohláska sa po derivácii nekráti, sú to: *smieriť > smierca, strážiť > strážca*. Do prvej skupiny týchto sloves patrí i sloveso *obrániť*, v ktorom sa po derivácii korenná samohláska kráti, teda: *obrániť > obranca* (Pravidlá slovenského pravopisu 282). Nie je preto náležitá forma tohto substantíva v nasledujúcich vetách: dve minúty pred koncom (zápasu) oklamal Pažický obráncu (Práca-pondelník IV, 124, 1d) alebo: Z obráncov bol lepší Kocourek (Práca IV, 137a, 1d), Z obráncov bol veľmi dobrý Labodič (Šport V, 23, 1a) ap. Správne je: *obrancu, z obráncov*.

Substantívum *obranca* svojím zakončením patrí medzi mená, skloňujúce sa podľa vzoru *sluha*. Keďže tento vzor má nom. pl. zakončený na *-ovia*, teda *sluhovia*, je náležitá forma i pri tomto mene iba s koncovkou *-ovia*, teda: *obrancovia*. Nie je preto náležitá forma „obranci“ ani „obrání“ v týchto vetách: Veľmi dobrí boli obaja obrání (Šport V, 21, 1c), alebo: Obranci boli neistí (Šport V, 20, 2h). Správne je iba: *obrancovia*. sm.

Stredná dievčenská škola? — Druhý stupeň našich škôl má úradný názov *stredná škola*. Je to pomenovanie nie jednoslovné, preto je dôležité, aby sa v ňom nerobily zmeny, narúšajúce jeho ustálenosť, keď sa vyskytuje ako záhlavie úradných tlačív alebo na úradných vývesných tabuliach (*Stredná škola v...*). O tom máme i výnos PŠVU zo dňa 10. nov. 1948 č. 5293/48—prez. 4. (Škol. zvesti IV, 1948, str. 613).

V súvislom texte, pokiaľ nejde o úplný úradný názov, je možná zmena poradia členov názvu *stredná škola, národná škola*, ak to vyžaduje stavba vety, napr.: Opatrenie povereníka školstva, vied a umení zo dňa 7. júla 1949... ktorým sa uverejňuje slovenské znenie

smerníc plánovaného budovania siete škôl národných a stredných (Škol. zvesti V, 1949, str. 457). V tejto vete sa inverziou zdôraznilo, že ide nie iba o jeden druh škôl, ale o viacej, pravda, vymedzený počet druhov. Obrátené poradie je bežné pri vypočítavaní.

Názov *Stredná škola v...* je úradne ustálený názov, složené vlastné meno, čo sa aj graficky naznačuje veľkým písmenom na začiatku pomenovania, a je v poriadku slov rovnako nemenný ako iné podobné názvy, napr.: Matica slovenská (nie: „Slovenská Matica“), Slovenská národná rada (nie „Národná rada slovenská“, „Slovenská rada národná“) a pod.

V mestách s väčším počtom detí, kde je viac stredných škôl, bývajú okrem koedukačných ústavov i osobitné stredné školy, najmä dievčenské. Ak sa má i táto skutočnosť vyjadriť v úradnom názve školy, treba si uvedomiť, že s úradného hľadiska je z á v a ž n e j š i e presne vyjadriť stupeň školy (stredná škola na rozdiel napr. od národnej školy) ako okolnosť, že ide o dievčenský ústav (na rozdiel od koedukačného), čo sa v názve nevyznačuje. Nemožno preto v záhlaví úradných tlačív a na školských vývesných tabuliach, prípadne na budovách používať názov „Stredná dievčenská škola“, ale iba *Stredná škola dievčenská v...*, *Stredná škola chlapčenská v...* Bližšie určenie *dievčenská*, *chlapčenská* by mohlo stať aj na začiatku názvu „Dievčenská stredná škola“, ako máme úradný názov *Dievčenské gymnázium v...*, tým viac, že podľa citovaného výnosu máme aj typ *I. stredná škola v...*, ale ak sa už zaužívalo úradné poradie *Stredná škola dievčenská*, žiada sa potom dôsledne ho uplatňovať všade.

mam.

Georgína, či *Jurína*? — Naši učitelia a profesori mávajú často ťažkosti pri písaní krstných mien svojich žiakov, ak majú vyhovieť požiadavke, aby sa shodovaly s matričným zápisom i s Pravidlami sloven. pravopisu. Ide tu napríklad o ženskú podobu mena *Juraj*. Od mnohých mužských mien je zaužívaná ženská podoba, utvorená prostým prechýľovaním, napr. *Ján* — *Jana*, *Jozef* — *Jozefa*, ale poznáme tiež prípady, kde sa ženské meno ako hotové prevzalo cudzím prostredníctvom a má podľa toho novú podobu, napr. k *Henrich* máme *Henrieta* z franc. *Henriette*. Ku krstnému menu *Juraj* nemali sme v slovenčine ženského mena. Českým prostredníctvom dostalo sa k nám meno *Jurína*, ktoré je hláskoslovne poslovenčené z českého mena *Jiřina*, teda nie je domácim útvarom, ktorý by bol vznikol prechýľovaním. Nie je to konečne nič čudného v celej štruktúre krstných mien, že sa cudzie mená prenášajú v upravenej hláskovej podobe do slovenčiny a netvorí sa prechýľovaním ani kalkovaním.

Prvé Pravidlá sloven. pravopisu (1931) vo svojom abecednom sozname uvádzali meno *Jurina* (Príručka pre štátnych matrikárov z r. 1927 zas *Jurana*), preto nie div, že sa dostalo i do matričných

zápisov. V II. roč. SR (str. 202) zjavilo sa však upozornenie, veľmi násilne zoštylizované, v ktorom proti rozličným ženským podobám od mena Juraj: Jurena, Jurana, Jurina, Jurajka odvodzuje sa po dlhom etymologizovaní ženská podoba mena Juraj od lat. *Georgius* a navrhuje meno *Georgína*. Autor uvádza na svoju obranu aj paralelu, lebo čes. kvet „jiřina“ je slovenská „georgína“. Len tak si môžeme vysvetliť, že sa *Georgína* dostala do nových Pravidiel sloven. pravopisu (1940) a vypadla *Jurina*.

Dnes je, pravda, otázka, či bol tento postup oprávnený, či malo smysel umele utvoriť z cudzieho základu meno *Georgína*, ktoré nikto nepoužíva, ktoré je však postrachom všetkých dievčat, ak si ich triedny učiteľ všima Pravidlá. Dokonca podoba *Georgína* nie je totožná ani s lat. zápisom v cirk. matrikách, kde od *Georgius* je ženská podoba *Georgia*.

Praktický život žiada si v tomto prípade revíziu Pravidiel a uvedenie mena *Jurina*. Bolo by zbytočné tvoriť prechyľovaním od Juraj „Jurajka“ alebo používať „Jurana“ a „Jurena“, keď vieme, že sa toto ženské meno dostalo k nám a zaužívalo českým prostredníctvom z mena Jiřina. Meno *Jurina* (demin. *Jurinka*, *Jurka*) bolo by preto možné bez ťažkostí písať na vysvedčenia žiačkam, ktoré ho v tejto podobe majú v štátnej matrike. Aj v iných prípadoch je želateľné upustiť od mena *Georgína*, ktoré je iba umelým výtvorom a zaiste len nedopatrením sa dostalo do Pravidiel. Hláskoslovne podoba ženského mena *Jurina* neodporuje slovenčine, ako vidíme aj z priezviska Hrtus-Jurina. mam.

Príklonné častice. — Najnovšia slovenská gramatika Dr. J. Orlovského—Dr. L. Aranya (Gramatika jazyka slovenského) uvádza na str. 82 túto vetu: „V slovenčine máme iba dve príklonné častice, a to: -že, -si.“ Keďže táto gramatika stala sa pomôckou mnohým učiteľom pri vyučovaní slovenčiny, je potrebné trochu sa zastaviť nad touto vetou. V spisovnom jazyku slovenskom máme totiž tieto príklonné častice: -že, -si, -koľvek a -ka (nárečove i -ká).

Príklonná častica -že prikláňa sa k zámenám, slovesám, prísloviakám a k citoslovciam, napr.: *akýže, čiže, čože, ktorýže, ktože, tenže; čítajže, pochváľže sa, spievajže si* (*Spievajže si, spievaj, spevavé stvorenie...*), *ponúkniže ma* ap.; *kdeže, kamže, kadiaľže, odkiaľže, po-kiaľže, kedyže, odkedyže, dokiaľže, akože, prečože; hejže, hojže* (*Hojže, Bože, jak to bolí...*), *nože* ap.

Príklonná častica -si je časticou neurčitých zámen: *ktosi, čosi, akýsi, ktorýsi, čísi* ap., ale i niektorých prísloviek, napr.: *kdesi, kamsi, odkiaľsi, kadiaľsi, kedysi, akosi* ap.

Podobne príklonnou časticou -koľvek tvoríme neurčité zámená: *akýkoľvek, číkoľvek, čokoľvek, ktokoľvek, ktorýkoľvek* ap., ako aj niektoré príslovky: *kdekoľvek, kamkoľvek, kadiaľkoľvek, odkiaľkoľvek, kedykoľvek; akokoľvek* ap.

Príklonnú časticu -ka majú niektoré príslovky, napr.: *dneska*

(Pravidlá 167), *vonka* (Pravidlá 434), *dnuka* (Dr. Jánošík—Dr. Jóna, Slovník spisovného jazyka slovenského, sošitové vydanie, 376) ap.

V niektorých stredoslovenských nárečiach má táto častica dlhú kvantitu, teda *-ká*, napr.: *dňeská*, *dnuká*, *doluká*, *horeká*, *semká*, *vonká* ap. (Porov. Stanislav, Liptovské nárečia, Turčiansky Svätý Martin 1932, str. 321, 427).

Odporúčame preto uvedenú vetu opraviť a doplniť si takto:
V slovenčine máme štyri príklonné častice, a to: *-že*, *-si*, *-koľvek* a *-ka*
sm

Rádiam? — Cudzíe podstatné mená, zakončené v nom. sg. na *-ea* (*idea*), *-oa* (*aloea*), *-ua* (*kongrua*), *-ia* (*administrácia*), pomnožné na *-ie* (*insignie*), *-ao* (*kakao*), *-eum* (*alumneum*), *-ium* (*teritórium*), *-yum* (*báryum*), *-uum* (*individuum*), *-io* (*trio*), *-yo* (*embryo*), *-ión* (*stadión*), majú v dat. pl. vždy pádovú koncovku *-ám*: *ideám*, *aloeám*, *kongruám*, *administráciám*, *insigniám*, *kakaám*, *alumneám*, *teritóriám*, [*báryám*], *individuám*, *triám*, *embryám*, *stadiám*. Preto aj od substantíva *rádio* je v dat. pl. správny tvar *rádiám*. L. D.

Prýšť, *-a*, m., či *prýšť*, *-e* f.? — Pravidlá sloven. pravopisu z r. 1940 na str. 86 uvádzajú, že podstatné meno *prýšť* skloňuje sa podľa vzoru *dľaň*. Podľa toho ide o podstatné meno ženského rodu. Ale na str. 352 v Pravopisnom slovníku sa *prýšť* uvádza ako podstatné meno mužského rodu: *prýšť*, *-a*, m. Orlovský—Arany v Gramatike jazyka slovenského (Bratislava 1946, str. 134) tiež uvádzajú *prýšť* ako substantívum muž. rodu, skloňujúce sa podľa vzoru *meč*. *Prýšť* sa dnes rozhodne hodnotí ako maskulínium. Preto medzi príkladmi na substantíva, ktoré dnes patria do vzoru *dľaň*, treba v budúcich Pravidlách sloven. pravopisu vynechať podstatné meno *prýšť*. V slovenčine deverbatíva vychodia zpravidla na mužský rod, i keď sa končia na mäkkú spoluhlásku, napríklad: *moč*, *výstroj*, *výzbroj* (SR VIII, 284) ap. L. D.

Lok. pl. *záletách*? — *Zálety* sú rodu mužského. Pravidlá sloven. pravopisu z r. 1940 (str. 455) uvádzajú: *zálet*, *-u*, m.; *zálety*; *záletný*; *záletník*. Substantíva muž. rodu bez rozdielu vzoru majú v lok. pl. pádovú príponu *-och*. Od *zálety* je teda v lok. pl. *záletoch*, a nie „záletách“, ako píše Práca: Po „záletách“ u Franca (III, 335). L. D.

Vedie redakčný kruh. Zodpovedný zástupca časopisu Dr. Eugen Jóna. —
Vydáva Matica slovenská. — Tlačí Neografia v T. Sv. Martine.
Toto číslo vyšlo vo februári 1950.